

Брагінщина у складі Любецько-Лоєвського староства Київського воєводства

Кондратьєв І.В., к.і.н., Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, Чернігів, Україна

Від часів Давньої Русі, коли Гомель потрапив під вплив київських князів, Брагін увійшов до складу Київського князівства. Можливо, що сама назва «Брагін» походить від скандинавського прізвища «Брага», та може свідчити про варязьку присутність у регіоні. Вперше місто згадується у Іпатівському літопису під 1147 р., у контексті боротьби князів чернігівських та київських. Наступна згадка припадає на 1187 р., коли київський князь Рюрик Ростиславич подарував Брагін молодятам – сину Ростиславу та його дружині. У 1241 р. Брагін, як і інші міста Подніпров'я, був спалений монголами [1, с. 21].

У 60-і рр. XIV ст. Брагін увійшов до складу Великого князівства Литовського і став центром волості Київського воєводства, а з 1471 р. – Київського староства. Першим відомим володарем та великокнязівським намісником Брагіна був Альберт Монівід – член великокнязівської ради (з 1387 р.), віленський намісник (1396 р.). На Городельському сеймі отримав герб «Леліва» (1413 р.). У його руках вперше об'єдналися любецькі та брагінські володіння, бо саме він отримав від великого князя Вітовта міста Брагін, Горволь та Любеч [2, с. 270].

Від Альберта Монівіда у 1424 р. обидва міста перейшли у спадок сину Івану. Ян (Івашко) Монивидович був намісником подільським та кременецьким, маршалком князя-бунтаря Свидригайла. У заповіті 1458 р. Ян Моновидович передав усі володіння разом із Любецькою, Брагінською та Горвольською волостями, у спадок синам Войцеху та Яну. Моновидовичи активно займалися військовим посиленням регіону, перетворюючи міста Наддніпрянщини у оборонні центри. Для несення служби активно залучалося як місцеве населення, так і прийшли елементи, а навколо міст виникають «осади» дрібномаєткової шляхти [1, с. 32–33].

У 1471 р. було ліквідоване Київське княжіння та створені повіти, які поділялися на волості, що були роздані на «вічному» праві. Брагінська волость опинилася у Любецькому повіті. У 1500 р. почалася війна Великого князівства Литовського з Московською державою, Любеч тимчасово відійшов до Московських володінь, а Брагін залишився у кордонах Великого князівства Литовського. За договором 1503 р. Гомель разом із Черніговом та Любечем були віддані до Москви, а Брагін та Речиця залишилися у Великому князівстві Литовському [3, с. 209–212]. У березні – квітні 1503 р. московські князі С. Стародубський, В. Шемячич, С. Бельський отримали у володіння Чернігів, Стародуб, Путивль, Рильськ, Новгород-Сіверський, Гомель, Любеч, Почеп та інші міста «с волостями» [4, с. 399]. Велике князівство Литовське фактично втратило третину своїх земель: 70 волостей, 22 городища та 13 сіл, а нова московсько-литовська границя стала проходити у 45–50 км від Києва та 100 км від Смоленська, тим самим утворюючи зручний плацдарм для вторгнення московської армії на терени ВКЛ [5, с. 47; 6, с. 28]. До того ж, Велике князівство Литовське втратило контроль над важливішою водною артерією – Дніпром. У 1503–1504 рр. до московської Гомельської волості були приєднані

Горвольська та Речицька волості, що на правому березі Дніпра, після чого річка була перегороджена дерев'яним частоколом – езом [5, с. 106].

8 липня 1506 р. прикордонна Брагінська волость була віддана Данилу Дедковичу «до вибрання пенязей» – тобто до отримання з міста певної суми грошей (на жаль, сама сума не відома, як і строк, за який той мав їх «вибрати»). У тому ж 1506 р. через Брагін пройшла Орда кримських татар [1, с. 54].

У 1507 р. спалахнула нова війна між Литвою та Московщиною, а наступного 1508 р. польське посольство у Москві зажадало повернення Любеча. У «перемирному листе» 1508 р. московського князя Василя та короля Сигізмунда I Любеч «з волостми» названий литовським, а Чернігів, Стародуб та Гомель – московськими. Цікаво, що з 1508 до 1537 р., коли до Литви був повернутий Гомель, землі Любецького староства фактично знаходились в оточенні московських володінь, за виїмком невеличкої ділянки між Сожем та Дніпром [7, с. 29–36].

У 1509 р. Брагін був пожалований князю Михайлу Збаражському у «доживотне» (пожиттєве, без права передачі у спадок) утримання. Пожалування міста Збаражському примусило брагінських міщан звернутися до короля Сигізмунда I та отримати від нього у 1511 р. охоронний привілей. На короткий період Брагін стає приватно володільницьким. Можливо, якраз із цим пов'язане проведене у 1512 р. розмежування кордонів Брагінської волості. Вже у 1514 р. Брагін був подарований М. Збаражському з «местам, корчмами, мытам и замкам на вечныя часы», але у тому ж таки році місто перейшло до князів Вишневецьких герба «Корибут» [8, с. 37–39].

Незабаром місто увійшло до складу Любецького староства, що було повернуте Литві ще у 1508 р. У 1535 р., під час війни з Московською державою, Брагін був спалений московським військом [9, с. 78]. У 1514 р. король Сигізмунд I пожалував місто відомому політичному та військовому діячу, засновнику могутнього магнатсько-князівського роду Михайлу Васильовичу Вишневецькому у довічне володіння [1, с. 297]. При цьому, половина Брагіна залишалася приватною власністю, а половина залишилася за Любечем.

Можливо, що цей своєрідний кордон проходив не по річці Брагінка (ще зараз біля міста можна візуально зафіксувати так звану «старицю» – колишне русло Брагінки), а по її невеличкій сезонній притоці, що і зараз залишилась в центрі міста.

Спостереження, зроблені під час проведення у Брагіні науково-дослідного семінару «Культурно-історичний потенціал Східного Полісся та перспективи розвитку регіонального туризму» (11–12 серпня 2016 р.), дають можливість стверджувати, що на території міста наявне не одне, а два городища. Перше – на якому стоїть готель «Верас» та пам'ятник воїнам-афганцям, а друге – навпроти, за якоюсь дрібною притокою колишньої р. Брагінка. Зараз ця зарегульована іригаційною системою річка у місті не протікає, але залишки колишнього русла ще можна візуалізувати чи побачити на супутникових картах.

У середині XVI ст. до складу Любецького староства входили не лише правобережні села водорозділу Брагінки (між річками Брагінка та Дніпро), а також три населених пункти на лівому березі Брагінки – любецькі замкові села Савичі, Пієрки (Пієрка), та можливо село Колибань. Ці населені пункти були спостережними

форпостами на березі Брагінки, так як більшість замкових сіл були розміщені саме на берегах річки – насамперед, Дніпра [1, с. 78] (див. рис. 1).

У 1564 р. Брагінська волость Любецького староства відійшла до Мозирського повіту, але через п'ять років знову повернулася до складу Любецького староства. На той момент староство складалося з трьох волостей – Любецької, Лоевської (Лоегорської) та Брагінської. Цікаво, що одні з двох замкових воріт Любеча носили назву «Брагінських».

За Люблінською унією 1569 р. територія Київського воєводства, до складу якого належала й Любецька волость, увійшла до складу Королівства Польського, тоді ж Любецький замок стає центром староства. У 1585 р. від Любецького староства було відокремлено Лоевське (хоча, староста та підстароста на Любеч та Лоев призначався один). Першим старостою, хто обійняв обидві старостинські уряди – у старостві Любецькому та «новому... Лоегорському», був О. Вишневецький [10].

У 1574 р. Брагінський замок був описаний королівськими ревізорами. Збудований князем Михайлом Вишневецьким на місті давньоруського городища, замок мав розміри 90 на 70 м, був оточений валом висотою 5–6 м та шириною у підшві більше 10 м. Стіни-городні мали бійниці, а зі сторони річки Брагінка – двоярусну дерев'яну башту-браму. До замкових воріт вів міст, остання секція якого була підйомною. На території замку знаходилась дерев'яна церква Св. Тройці [8, с. 39].

У 1581 р. в Брагіні було 32 «дими» («дим» – це будинок із димовою трубою, яка була одиницею оподаткування), 13 ремісників, 1 священник та 21 осада «загородової» (убогої чи «лезної») шляхти. Загальна кількість населення у місті становила 402 чоловіки [11, с. 26, 76].

Після смерті у 1585 р. Михайла Вишневецького Брагін відійшов до Федора Вишневецького. У тому ж році із Любецького староства було виділено нове Лоевське (чи Лоегорське), хоча «уряди» старости та підстарости у обох староствах завжди суміщалися – тобто староста Любецький був і старостою Лоевським. 11 лютого 1585 р. любецьким та лоевським старостою був призначений «до живота» князь Олександр Вишневецький. В різні часи він також був старостою канівським, корсунським, черкаським, реєстровим гетьманом. Після смерті старшого брата Федора він забрав собі і його брагінські володіння, таким чином об'єднавши місто [7, с. 29–36].

На початку XVII ст. Брагін опинився біля джерел російського «смутного часу», бо саме звідси у 1603 р. почалося сходження до влади майбутнього Лжедмитрія I, який перебував у замку тодішнього його володаря Адама Вишневецького [1, с. 140].

У 1632 р. за королювання Владислава IV розпочалася чергова війна з Московською державою. Поляновський мир 1634 р. закріпив територію Чернігово-Сіверщини у складі Речі Посполитої. Незабаром Московська держава певним чином компенсувала втрату Чернігово-Сіверщини: 1646 р. Москві був повернутий Трубчевськ з навколишніми землями, які раніше належали Великому князівству Литовському. Щоб уникнути внутрішнього конфлікту з Литвою, Варшавський сейм 1646 р. ухвалив інкорпорацію Любецького та Лоевського

староств до Стародубського повіту Смоленського воєводства Великого князівства Литовського [7, с. 29–36].

В середині XVII ст. чимало брагінчан покозачилися і увійшли до Войська Запорозького. Влітку 1648 р. козаки оволоділи Гомелем, Брагіним, Лоевим та іншими містами. Шляхтич Халецький писав з-під Речиці 3 липня 1648 р.: «тут скрізь закликають добровольців, посилають універсали, бунтують селянство [...] що хлоп, то козак, кожного треба боятися». Десять у липні 1648 р. ймовірно і почалося створення Брагінського та Речицького козацьких полків. Лоевим козаки оволоділи у серпні, опісля був захоплений і Любеч. Відомо, що мешканці Брагіна відчинили ворота козацькому війську на чолі з чернігівським полковником Мартином Небабою. Брагінський полк проіснував нетривалий час – у 1648–1649 (1650?) рр., до нього ймовірно приналежала і Лоевська сотня. Брагінським полковником був Григорій Голота, під його орудою знаходилось 1500 верхових козаків та 500 піхотинців [1, с. 217–219].

Під час війни Речі Посполитої з Московською державою у 1654–1667 рр. Брагін був зруйнований та більше не відбудовувався. Пізніше на місці замку Вишневецьких був побудований господарчий двір. Любеч залишився у складі Гетьманщини, а Лоев та Брагін – у складі Великого князівства Литовського. Хоча Лоевське староство й надалі називали як Лоевсько-Любецьке. Ще одна спроба «покозачення» Брагіна була зроблена за гетьманування Івана Брюховецького (1663–1668 рр.), коли у 1666 р. до Чернігівського полку були віднесені спустошений Лоев («впусте»), Речиця, Холмиця, Горболь, Паличі та «особные» міста Фойники і Брагін. По завершенню війни ця територія залишилася у складі Литви. У 1667 р. Лоевське-Любецьке староство були приєднані до Речицького повіту Мінського воєводства.

Не менш цікаву історію мають і села сучасного Брагінського району, які були замковими селами Любецького староства, чи приватними володіннями любецької шляхти [1, с. 299–338].

Асаревичі (Осоричі). Судячи з назви, поселення виникло до середини XIII ст. Було центром Заостровського (Захоловського чи Заоловського) «острова». Можливо, що своєю появою село Асаревичі зобов'язане брянським боярам Асаревичам, або ж поява топоніму пов'язана із словом Ясир (Ясировичі (1571 р.) – Осоричі – Озаревичі – Асаревичі). Частина села приналежала до Любецького замку (1571, 1616, 1622, 1629, 1636 рр.). Володільці: шляхтичі Болотовичі (перша половина XVI ст.), Березицькі (1577 р.), Зарецькі (опісля 1590 р.), Стецькі (1597 р.), Рисичі (Рижичі) – 1616 р., Зенковичі-Зарецькі (1633 р.), козаки Лизогуби (кінець XVII ст.).

Березки. Знаходиться на Правобережжі Дніпра, на відстані п'яти кілометрів на захід від лівобережного подніпровського села Неданчичі. Можливо, це родова маєтність шляхтичів Березицьких (1577 р.). Перша писемна згадка – 7 жовтня 1596 р. Володільці: І. Лобов (1596 р.), на його маєтність претендував В. Сосницький; князь С. Лико та К. Каменська (1614 р.), Силичі та Пушкаровські (1616 р.), любецькі старости та підстарости (1616 р.), Луція Миткевич (1621 р.), Микола Яніцький (1624 р.), Ярема Нечайов (1659 р.), Федір Сулима (1661 р.),

Сулимирські-Розсудевські – володіли частиною села за пожалуванням короля Михайла (1669 – 1673 рр.).

В'яле (Вяльє). Приналежне до Любецького замку (1615–1616, 1622, 1629, 1636 рр.), виконувало функції спостережного форпосту.

Галкі. Розташоване між селами Асаревичі та В'яле. Появу цього села, так само як і села Галків на Позноховській землі неподалік Любеча, слід пов'язати з діяльністю дрібнобоярської родини Любецького староства Гальникових. Виникло у XV–XVI ст.

Глушеч (Глушець). Знаходиться на притоці Дніпра річці Пісочинці. Час появи – XV–XVI ст. У 1571, 1615–1616, 1622, 1629, 1636 рр. було приналежне до Любецького замку, виконувало функції спостережного форпосту. Своєю назвою вочевидь зобов'язане однойменному озеру Глушеч. На відміну від села озеро належало не замку, а шляхтичам Зарецьким.

Деряжичі (сучасні Деражичі). Замкове село Любеча, перша писемна згадка – 1571 р. Судячи з назви, виникло за часів Давньої Русі. Серед володільців згадаємо Києво-Печерський монастир (щонайменше з кінця XVI ст.).

Жилічи. Назва давня, вочевидь ще з часів України-Русі. З 1571 р. – приналежне до Любецького замку, виконувало функції спостережного форпосту. Не згадане у матеріалах ревізії 1615–1616 рр., можливо, як зруйноване московським військом.

Заревський (Зарецький) «остров». Поселення знаходилось навпроти лівобережного с. Радуль (Радутовського «острова»). Сама назва вказує, що земля знаходиться за річкою (Дніпром). Родова маєтність любецьких шляхтичів Заревських (Зарецьких), Зарецьких-Зеньковичів. Ще одна Заревщина відома з 1636 р., вона також знаходилась на Правобережжі за річкою Брагінка, Заревська земля також була і біля с. Радуль.

Йолча (Левча). Час появи поселення – XV–XVI ст. Перша писемна згадка – 1571 р., коли воно описувалось як замкове село Любеча. Володільці: Іван Лобов (1596 р.), князь Семен Лико та Катаржина Каменська (1614 р.), К. Каменська (1616 р.), Луція Миткевич (1621 р.), Микола Яніський (1624 р.), Ян Яніський (1636 р.), Ярема Нечайов (1659 р.), Федір Сулима (1661 р.), Сулимирські-Розсудевські – отримали Йолчу в довічну оренду від короля Михайла (1669–1673 рр.).

Кликовичі («остров» Кликов). Зникла назва, знаходилось неподалік села Асаревичі. Назва давня – часів України-Русі. У 1622 та 1629 рр. – приналежне до Любецького замку. Основним обов'язком населення цього села була сторожева кликовщина – тобто попередження про просування ворога.

Коростинка. Точній локалізації не підлягає, знаходилась десь неподалік села Просмічі Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Перша писемна згадка – 1634 р. Володільці: Казанські-Чемериси (1634 р.) – за привілеєм короля Владислава IV.

Круки (Крюки). Приналежне до Любецького замку (1616 р.), виконувало функції спостережного форпосту. Цікаво, що це був найзахідніший форпост Любецького староства.

Лесичі (Лисичі, Лежичі, Лежнічі). Зникла назва, земля знаходилась неподалік села Хрековичі (суч. Старі Храковичі). Можливо, що назва походить від

слова «лежень». Цікаво, що ту частину шляхти, що втрачала гідність у п'ятках та «костирстві», зараховували до людей «лежних» («лезних», лежнів, голтяїв – голоти, волочащих, коланих). Володільці: бояри Демитровичі (Демидовичі) та Горчиновичі, вочевидь це гілки роду бояр Чемерисів. Володіли за пожалуванням любецького старости В. Хотимерського (1594–1611 рр.). Ще один топонім із такою назвою – хутір Лежничі, ще наприкінці ХІХ ст. знаходився північніше лівобережних подніпровських сіл Корольча та Шумани.

Малежин (сучасний Маложин). Перша писемна згадка – 1595 р. Володільці: Бивалкевичі (1595 р.), Потій Сурінов (1595 р.) – «данина» на с. Малежин, що на Бивалкевщині; Джевошевські (до 1615 р.), Розсудевські (1615 р.), 1616 р. – половина села приналежна до Любецького замку, Ядвіга Сулимирська-Розсудевська (1636 р.). Вочевидь, що із назвою села топонімічно пов'язане і урочище Малож, що у 2013 р. відійшло до України під час ратифікації міждержавного кордону України та Білорусі.

Осейкі (сучасні Севкі). Писемна згадка – 1615 р. Володільці: Джевошевські, Розсудевські (29 березня 1615 р.), приналежне Розсудевським та Любецькому замку (1616 р.), 1622 р. – знищено московським військом, у 1628 р. вже мало два городи, у 1636 р. було приналежне Ядвізі Сулимирській (Розсудевській).

Пієрки (сучасні Пірки). Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь (у 1986 р. село увійшло до зони відчуження Чорнобильської АЕС). Перша писемна згадка – 1571 р. З 1571 р. до середини ХVІІ ст. – замкове село Любеча.

Пресмич (сучасні Просмичі). Назва поселення давньоруська, у ХVІ–ХVІІ ст. це село належало до Хрековицьких земель. Володільці: бояри Чемериси (Чемериси-Казанські) – за привілеями Сигізмунда ІІ Августа, Сигізмунда ІІІ, Владислава ІV. Перша писемна згадка – 1616 р.

Пісочинка (Пісочна земля). Зникла назва, знаходилась в басейні правобережної притоки Дніпра річки Пісочинка (Пісочинка). Маєтність любецьких бояр Чемерисів – за привілеями Сигізмунда ІІ Августа та Сигізмунда ІІІ. Володільці: Чемериси (1616 р.), Казанські-Чемериси (1636 р.).

Савичі. Родова маєтність любецьких шляхтичів Савичів (1618 р.) – за листами Сигізмунда ІІ Августа та Сигізмунда ІІІ. Володільці: 1571 р. – частина села приналежна до любецького замку, Станіслав Клопоцький (1578 р.), Мехеди (перша половина ХVІІ ст.), Людвіг Рокицький (кінець ХVІІІ ст.), Брюзори (ХІХ ст.).

Селець (Сельці). На території Любецько-Лоевського староства було два села з такою назвою. Перше виникло неподалік однойменного озера, знаходилось на півночі від сіл Петрушин та Убіжичі сучасного Ріпкинського району Чернігівської області. Насьогодні зникле. Сільчанський ґрунт згаданий у привілеї 1636 р. Владислава ІV шляхтичам Тарасевичам. Ще одне поселення з такою ж назвою знаходиться на Правобережжі Дніпра неподалік Брагіна Гомельської області. Згадане в матеріалах ревізії Любецького староства 1629 р. як замкове. Обидва поселення були родовою маєтністю бояр та міщан Любецького староства Селецьких (Селицьких) – родина відома з 1561 р.

Хрековичі. Зараз село Хрековичі має назву Старі Храковичі і знаходиться у складі Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Назва топоніму дуже давня. Перша писемна згадка – 1571 р. Частина маєтності була приналежна до Любецького замку (1571, 1616, 1622, 1629 та 1636 рр.). Володільці: бояри Демитровичі – за привілеєм Сигізмунда II Августа (1548-1572 рр.), Станіслав Клопоцький (1578 р.), Димитровичі (1616 р.), Демитровичі та Горчиновичі (1622 р.).

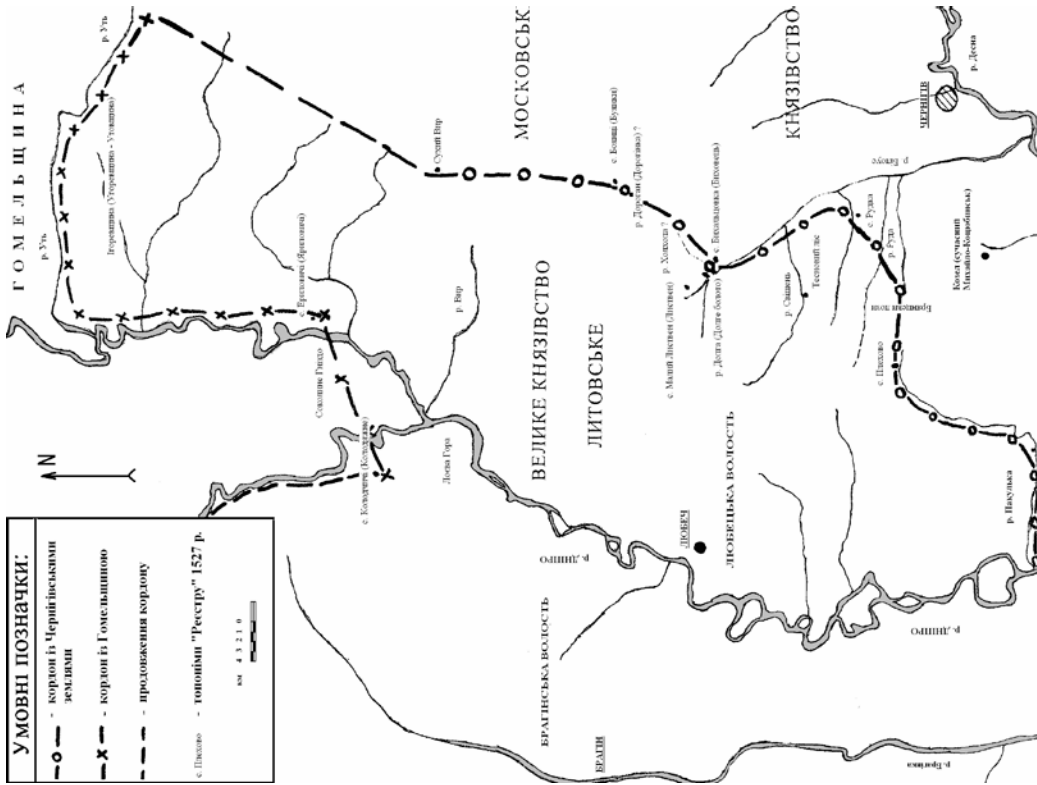
Хрушно (сучасне Грушноє). Сучасна назва – Грушноє. Село Хрушно описувалося під час проведення королівських люстрацій Любецького та Лоевського староств 1571, 1615–1616, 1622, 1629 та 1636 рр., як «служебне» село Любецького замку.

Чемериси. Розташоване на однойменній річці Чемериси, правобережній притоці Дніпра. Родова маєтність любецьких бояр Чемерисів (Казанських, Казанських-Чемерисів), родини тюркського походження. Володільці: Чемериси (Казанські) – за привілеями королів Сигізмунда II Августа, Сигізмунда III та Владислава IV.

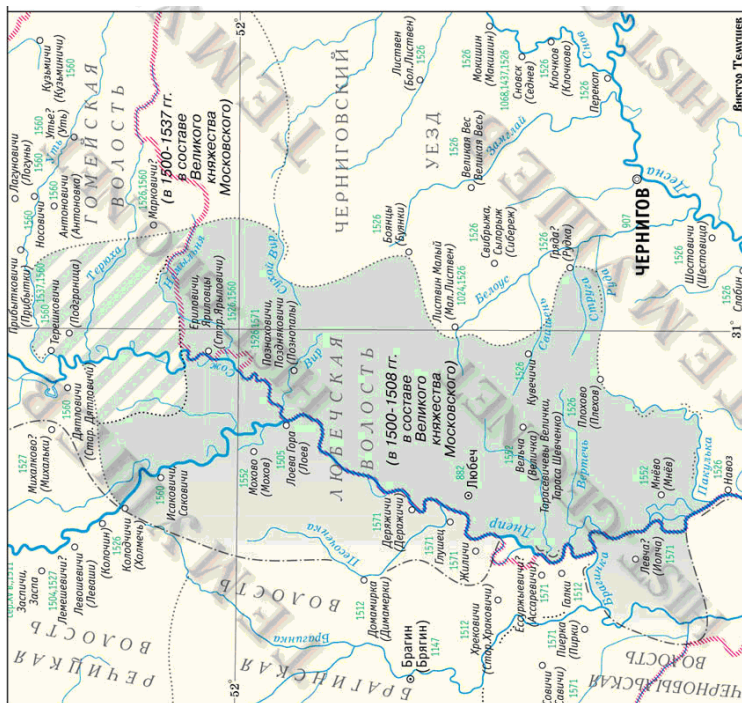
Чернотичі. Сучасна назва – Чернів. З 1986 р. село увійшло до зони відчуження Чорнобильської АЕС. Назва села дуже давня – можливою давньоруська.

Джерела та література:

1. Кондратьєв І.В. Любецьке староство (XVI–середина XVII ст.). – Чернігів, 2014.
2. Насевич В. Манівідавчы // Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя у 3 т. Т. 2. – Мн., 2005.
3. Литовская метрика (1528–1547). Шестая книга судебных дел (копия конца XVI в.). – Т. СXLIX. – Вильнюс, 1995.
4. Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-литовским. Т. 1 (1487–1533) // Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. Сборник Императорского русского исторического общества. – Т. 35. – СПб., 1882.
5. Темушев В.Н. Гомельская земля в конце XV – первой половине XVI в. Территориальные трансформации в пограничном регионе. – М., 2009.
6. Волков В. Войны и войска Московского государства. – М., 2004.
7. Кондратьєв І.В. Спроба локалізації кордонів Любецького та Лоевського староств у XVI – першій половині XVII ст. // Беларусь і суседзі: гістарычныя шляхі, узаемаадзязанне і ўзаемааўплывы: зборнік навуковых артыкулаў. – Гомель, 2010.
8. Памяць: Брагінскі раён: Гістарычна-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі. – Мн., 1998.
9. Города, местечки и замки Великого княжества Литовского: Энциклопедия. – Мн., 2009.
10. Центральний державний історичний архів України у м.Київ, КМФ.-36, Оп. 1, спр. 197, арк. 2, зв. 5.
11. Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym // Źródła dziejowe. T. XX. – Warszawa, 1894.

Реконструкція І. Кондрагєва

Реконструкція В. Темушева

Рис. 1. Любецька волость у першій половині XVI ст.